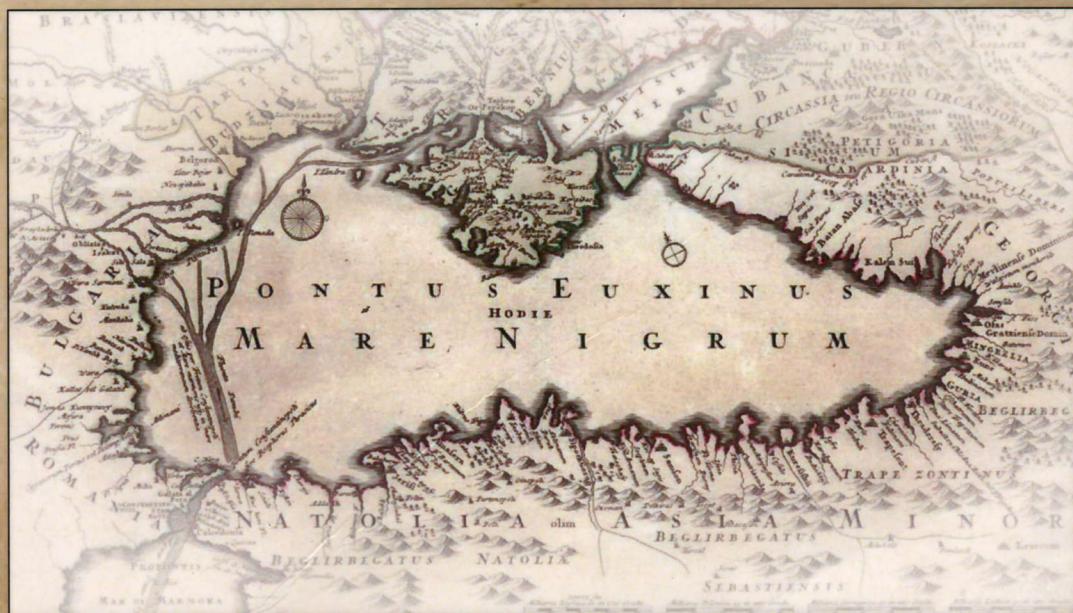

REGIONES EUXINUM SPECTANTES

Stosunki kulturowe, etniczne i religijne
na przestrzeni dziejów

Культурные, этнические
и религиозные отношения
на протяжении веков

Regiones euxinum spectantes.

Stosunki kulturowe, etniczne i religijne na przestrzeni dziejów

pod redakcją
Łukasza Gędką
Tomasza Krzyżowskiego
Michała Michalskiego

Recenzje wydawnicze

dr hab. Wojciech Kęder
dr hab. Jarosław Moklak

Redakcja językowa

Janusz Poniewierski

Redakcja techniczna

Lucyna Sterczewska

Projekt okładki

Aneta Pituła

Na okładce wykorzystano fragment miedziorytu Johanna Baptiste'a Homanna *Tabula Geographica qua pars Russiae Magnae Pontus Euxinus seu Mare Nigrum et Tartaria Minor cum finitimiis Bulgariae, Romaniae et Natoliae Provinciis* (Norimberga 1720).

Publikacja ukazała się dzięki wsparciu finansowemu Fundacji im. Świętej Królowej Jadwigi dla Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie.

Copyright © 2012 by Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

ISBN 978-83-7438-309-7

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Wydawnictwo Naukowe

31-004 Kraków, ul. Franciszkańska 1

tel./faks 12 422 60 40

e-mail: wydawnictwo@upjp2.edu.pl

ОКСАНА ГОСПОДАРЕНКО

Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського

До проблеми італійської колонізації півдня сучасної України у XIII–XIV ст.

Північне Причорномор'я протягом віків перебувало у центрі міжконтинентальних торгових зв'язків між Європою та Азією. У XIII–XIV ст. провідну роль у цих процесах відігравали італійські морські республіки – Генуя та Венеція. Попри значну увагу дослідників питання італійської колонізації півдня сучасної України і до сьогодні залишається мало дослідженім.

Перш ніж розпочати вивчення історії італійського проникнення в Північне Причорномор'я і Крим варто з'ясувати, що являв собою регіон напередодні XIII ст., тобто до появи тут італійців. Ale важкість вивчення цього питання полягає по-перше, в малочисельності документальних даних, по-друге, у відсутності достатнього археологічного матеріалу. На жаль, не достатньо відомостей про кримські міста до появи тут генуезців, хоча поодинокі спроби аналізу кримських міст в сучасній українській історіографії присутні¹. Основними джерелами служать

¹ А. Р. Никифоров, *Кримські міста XIII–XV ст. у вітчизняній історіографії*. Автореф. дис. канд. істор. наук. 07.00.06, Дніпропетровськ 1995, с. 15.

відомості арабських та західноєвропейських мандрівників, що відвідували причорноморський регіон у Х–ХІІІ ст.

Довгий час зарубіжна історіографія малювала непривабливий образ північнопричорноморського регіону: дикий, малопривабливий край, населений кочовими племенами. Але арабські та візантійські історики змальовують Північне Причорномор'я зовсім іншим. За їх свідченнями, край був багатий на сировинні ресурси – чорнозем, сіль. Особливою гордістю регіону була риба. Арабські, візантійські та, навіть, західноєвропейські мандрівники Х–ХІІІ ст. повідомляють про жваву торгівлю кримських міст з руськими князівствами, Візантією та країнами Близького Сходу². Археологічні дослідження ХІХ–ХХ ст. в Криму підтверджують інтенсивний розвиток торгівлі та ремесел. Таким чином, письмові свідчення багаточисельних мандрівників та археологічні матеріали підкреслюють активну роль Північного Причорномор'я у транзитній торгівлі та високий рівень розвитку різних ремесел.

При утворенні кримських факторій італійці керувались певним, чітко продуманим принципом: заволодіти пунктами важливими у двох аспектах – по-перше, ті, що оточені зручними гаванями, по-друге, які замикають або перехоплюють місцеві торговельні шляхи, що надалі поєднуються зі світовими торговельними артеріями. Вищезазначеним умовам і вимогам задовольняли генуезькі Кафа (суч. Феодосія), Солдайя (суч. Судак) і Чембало (суч. Балаклава), венеційська Тана (суч. Азов). Ці міста стали італійськими центрами в Північному Причорномор'ї, хоча терitorіально влада охоплювала ширшу територію.

В контексті нашого дослідження варто розрізняти два питання: по-перше, поява італійців на берегах Чорного моря і, по-друге, організація поселення, факторії. Власне останнє розглядається нами як завершальний етап певних відносин попереднього періоду.

Питання про початок появи італійців на чорноморському узбережжі викликало суперечки серед дослідників. В історіографії італійської колонізації Північного Причорномор'я можна виділити дві точки зору: перша – прихильники ранньої колонізації; друга – тих дослідників, які відносять початок освоєння причорноморських земель до часів після Німфейського договору.

² М. К. Старокадомская, *Русское торговое население генуэзской Каффы*, //История и археология средневекового Крыма, Москва 1958, с. 147–148.

До першого напрямку належать історики XIX ст. В. Фануччі, В. Хеззлітт, М. Каналле, які відносили появу італійців у Причорномор'ї в XI і, навіть, Х ст. З російських дослідників аналогічні думки висловлювали Ф. Брун, В. ІOrgевич, Ю. Кулаковський, М. Ковалевський. Ф. Брун і М. Ковалевський вважали, що вже у XII ст. Піза володіла портом на Азовському морі, а генуезці утвердилися в Тані. Згадуються також в цей період і венеційці³. Історики іншого напрямку (М. Мурзакевич, Ф. Успенський, В. Васильєвський) пов'язують початок колонізації з др. пол. XIII ст., спираючись на письмові джерела, в яких відсутні більш ранні відомості. Радянські дослідники відкладають початок власне колонізації на к. XIII ст. У сучасній західній історичній науці простежується спадковість ідей⁴.

Отже, початок проникнення італійців варто співідносити з християнським Мануїлом Комніна 1169 р. з генуезцями. Цим договором генуезці добилися від Візантії дозволу торгувати у Чорному морі, але не в Азовському⁵. Таким чином, раніше XIII ст. італійці не могли засновувати свої колонії на узбережжі Чорного й Азовського морів. Крім того, до XIII ст. торгові договори Візантії та італійських міст не стосувались причорноморських міст і «Великого моря» через стремлення Візантії забезпечувати провідну роль Константинополя в торгівлі й не допускати втручання італійців у складну і нестабільну ситуацію в Північному Причорномор'ї.

Ми не виключаємо, що окрім генуезькі та венеційські купці проникали у Північне Причорномор'я (в цей час італіці вже мали свої поселення і факторії в Константинополі, Пері та інших територіях Візантійської імперії), вели торгівлю з місцевим населенням, але постійних поселень в цьому регіоні італійці ще не мали.

З падінням Константинополя (1204 р.) та утворенням Латинської імперії Візантія втратила контроль над протоками. Вигоду від цього в першу чергу отримала Венеція. Саме після 1204 р. купці Республіки св. Марка з'являються у чорноморських портах. 1206 р. датується торговельний

³ А. М. Чиперис, *К истории ранней генуэзской колонизации Северного Причерноморья II половина XIII века*, //Уч. зап. Туркмен. гос. ун-та им. А. М. Горького, серия историческая, вып. XXVII, 1964, с. 36.

⁴ А. Г. Еманов, *К вопросу о ранней итальянской колонизации Крыма*, // *Античная древность и средние века*, вып. 19: *Византия и ее провинции*, 1964, с. 62–63.

⁵ Там само, с. 63.

контракт, де кінцевим пунктом торгової операції зазначена Солдайя (Судак)⁶. У 1218 і 1232 рр., заключивши договори з венеційцями, генуезці здобули право здійснювати навігацію в Чорному морі. Договір 1238 р. між Генусю і Венецією мав на меті розмежувати сфери впливу в Середземному морі, у Чорному ж передбачалась свобода дій. Саме з цього моменту можемо говорити про появу стійких економічних інтересів обох республік у «Великому морі». Як наслідок спостерігаємо пожвавлення італійської колонізації. З'являється тенденція закріпитися в основних торгових центрах Північного Причорномор'я. Відомо, що Марко Поло, дядько відомого мандрівника, близько 1250 р. придбав будинок у Солдайї, у 1260 р. сюди прибули брати Нікколо і Маффео Поло, тут висаджувався і сам Марко по дорозі до ставки татарського хана⁷. У 1253 р. Солдайю відвідав і Гійом Рубрук⁸.

В цілому, перш. пол. XIII ст. – це був етап мирного торгового проникнення, оскільки воно здійснювалося економічними методами: шляхом нерівної торгівлі, монополізації місць збуту продукції, обміну зіпсованої монети. На державний рівень організація торгових функцій вийшла лише в 50-х рр. XIII ст. (до цього часу вони перебували в руках приватних осіб).

Після відновлення Візантії (1261 р.) за Німфейським договором Генуя отримала монопольне право на торгову діяльність в Чорному морі. Договір надавав обмежені можливості й іншим італійським містам. Так, пізанці, скориставшись цим правом, заснували торгове поселення на Азовському узбережжі. Вже у 1265 р. вихід до Чорного моря здобули венеційці. Попри це до к. XV ст. провідні позиції в Північному Причорномор'ї залишалися за Генуєю. Саме в цей час Лігурійська республіка і приступає до територіальних приєднань в Причорномор'ї.

Головною генуезькою колонією в Північному Причорномор'ї була Кафа. Відомо, що до 60-х рр. XIII ст. Кафа перебувала під безпосередньою владою ханів, а з 60-х рр. дісталась Уран-Тимуру. За історичними джерелами, генуезці утвердилися в Кафі між 1261–1266 рр.⁹. У 1268 р. папа Климент

⁶ А. Г. Еманов, К вопросу..., с. 64.

⁷ Книга Поло Марко, Москва 1958.

⁸ Г. Рубрук, Путешествие в Восточные страны, Санкт-Петербург 1911.

⁹ Извлечение из сочинения Вильгельма Гейда: «История торговли в средние века», перевод Л. П. Колли, //Известия Таврической ученой архивной комиссии, Симферополь 1915, № 52, с. 76.

IV призначив до Кафи єпископа¹⁰, ймовірно, в цей час генуезці остаточно освоїли місто. Могутність Кафи поступово зростає. У 1289 р. до Кафи з Лігурійської республіки надіслали першого консула. Пешим консулом Кафи став Паоліно Дорія¹¹. А через рік для міста було вироблено спеціальний устав, який, на жаль, до нас не дійшов. Вже у 80–90-х рр. XIII ст. Кафа мала міцне як внутрішнє, так і зовнішнє становище.

Утвердження генуезців у Причорномор'ї відбувалось у протистоянні з іншими італійськими республіками. У 60-х рр. XIII ст. після війни між Генуєю та Венецією, перша вийшла переможницею. Але у Генуї був ще один ворог – Піза. Не бажаючи відставати від генуезців та венеційців, Піза здобула від Візантійської імперії торгове поселення на азовському узбережжі, яке назвали Порто Пізано¹² (сел. Синявське на р. Мертвий Донець). Генуезці змушені були змиритись з утворенням пізанської колонії в Приазов'ї. Фактично, в боротьбу між Генуєю й Пізою були втягнуті всі генуезькі та пізанські колонії Причорномор'я і Середземномор'я.

Венеційські поселення, так само як і генуезькі, почали виникати в Північному Причорномор'ї також виникають в друг. пол. XIII ст. У 1278 р. консульська влада була встановлена в Солдайї, і сюди прибув перший консул з Венеції. У 90-х рр. XIII ст. венеційці збирались відправити посольство до хана Ногая¹³.

Таким чином, напр. XIII – на поч. XIV ст. розпочинається новий етап розширення італійської присутності в Північному Причорномор'ї. Саме в цей час можна говорити про активну торгову діяльність. Фактично, з встановленням консульської влади, особливої системи управління завершується формування купецьких факторій в колонії. Цей період також став часом боротьби за першість у регіоні між Генуєю і Венецією та встановлення стосунків італійських республік з Золотою Ордою з метою розширення власних територій.

У 1296 р. венеційці взяли в облогу Кафу, яку тримали протягом трьох років. Врешті, місто звільнили, і генуезці відновили свою владу.

¹⁰ Устав для генуэзских колоний в Черном море, вступ. ст., пер. и комм. В. Н. Юргевича, //Записки Одесского общества истории и древностей (ЗООИД), т. 5, 1863, с. 818.

¹¹ Н. Мурзакевич, История генуэзских колоний в Крыму, Одесса 1837, с. 14–15.

¹² Извлечение из сочинения..., с. 81.

¹³ А. М. Чиперис, К истории..., с. 47.

Але невстигли венеційці зняти облогу з Кафи, як під стінами Солдайї з'явились війська золотоординського хана Ногая, погрожуючи й Кафі¹⁴. У 1308 р. Кафа була зруйнована військами Тохти. В результаті цих подій генуезька торгівля на Чорному морі прийшла в занепад.

Лише у 1313 р. в Генуї була створена спеціальна комісія для реорганізації торгівлі й відновлення колоній у Північному Причорномор'ї. Цього ж року Генуя відправила послів до хана Золотої Орди Узбека, який дозволив генуезцям знову відновити Кафу, відбудувавши стіни, і надав нові привileї. У 20-х рр. XIV ст. Кафа була реорганізована і оточена мурами й баштами. У 1316 р. Генуя видала устав для Кафи – *Ordo de Caffa*. Від призначався безпосередньо для генуезької колоніальної адміністрації міста – генуезького консула та інших посадових осіб¹⁵. Фактично, всі постанови виходили з управління колоній та мореплавства, з 1341 р. відомого як *Officium Gazariae*¹⁶.

Не втрачали своїх позицій і венеційці. На поч. XIV ст. венеційці отримали доступ на Босфор. У 1306 р. венеційські купці здобули привileї від татарського хана. А вже 1332 р. – отримали дозвіл хана Узбека оселитися в Тані (Азак, суч. Азов), хоча ханський намісник Тани Мухаммад Ходжа аль-Хорезмі і чинив їм всілякі перешкоди. Гейд у своїй праці зазначає, що Тана передавалась венеційцям на правах «повної і виключної власності», як і раніше Кафа – генуезцям¹⁷. Але вже у 1343 р. через конфлікт між татарами та італійцями, останні були вигнані з Тани, отримавши заборону. Потрібно зазначити, що в Тані одночасно існували венеційська і генуезька колонії. Післі зруйнування міста у 1395 р. військами Тимура Тана на певний час перестала відігравати роль провідного торгового центру.

Тана була важливим місцем відправлення на Схід, оскільки в ній завершувався морський шлях з європейських портів й відкривалися інші – на північ, до Москви; на схід, на Волгу, в Середню Азію, Китай; на південний схід, до Каспійського моря, в Персію та Індію. Тому саме Тана стала місцем запеклого протистояння між венеційцями і генуезцями.

¹⁴ Заметки XII–XIV века, относящиеся к крымскому городу Судее (Судаку), приспособленные на греческом синаске, //ЗООИД, т. 5, 1863, с. 626.

¹⁵ А. М. Чиперис, К истории..., с. 48

¹⁶ Изложение из сочинения..., с. 86.

¹⁷ Там само, с. 99–101.

Хоча позиції останніх виглядають міцнішими, оскільки морський шлях з Тани проходив через Кафу і Солдайю.

У 1340 р. солхатський¹⁸ емір Тюлек-Тимур запропонував венеційцям для поселення м. Воспоро (суч. Керч) з портом і прилеглими територіями. Останні мали сплачувати до ханської скарбниці 3% мита з товарів. Воспоро мало відігравати роль головної бази в цьому районі, допоки не налагодиться морське сполучення з Таною¹⁹. Крім консульської, в місті розташувалась і резиденція католицького архієпископа. Папа Іоанн XXII заснував тут у 1333 (1332 р.) католицьку єпархію, архієпископом якої став домініканець Франциск де Камаріно. Поруч з венеційською колонією Воспоро у цьому ж регіоні існувала й генуезька колонія Чіпріко (співвідноситься з суч. мисом Опук)²⁰.

У сер. XIV ст. спалахнув новий генуезько-венеційський конфлікт. Можемо припустити, що він розгорівся з новою силою через політику хана Джанібека, який у 1347 р. підтверджив Генуї її володіння в Криму і надав Венеції право торгівлі в Солхаті та інших містах степового Криму (після невдалого походу на Кафу 1344–1345 рр.). З більшою силою протистояння між італійськими республіками розгорілося на фоні боротьби за владу в Золотій Орді. Цього разу знову сильнішою виявилась Генуя. Хоча остання і змушені була піти на поступки Венеції. 1355 р. між Генуєю і Венецією був укладений мир, і венеціанці змогли відновити свої позиції у Північному Причорномор'ї. Намісник Золотої Орди у 1356 р. видав останнім ярлик, що підтверджував їхні права на чорноморському узбережжі. Крім того, венеційці змогли заснувати колонію в бухті Провато (місце в районі мису Кійк-Атлама та бухти Праватка, на березі якої розташоване селище Орджонікідзе) і знову отримали доступ у Солдайю і гавань Калітра (на місці селища Коктебель). Крім того, венеціанські послі отримали дозвіл повернутися в Тану. У 1358 р. Венеція отримала Солдайю, правда не надовго.

¹⁸ Солхат – суч. Старий Крим (Ескі Крим), в XIV – перш. пол. XV ст. був центром степового Криму, яким керували правителі, підлеглі ханам Золотої Орди.

¹⁹ Изложение из сочинения..., с. 102.

²⁰ О. Артеменко, Італійська колонія Воспоро (XIII–XV ст.), //Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини. Зб. наук. пр. з мистецтвознавства, архітектурознавства і культурології, ред. В. Д. Сидоренко, В. І. Тимофієнко, О. В. Сіткарьова та ін., вип. 3, ч. 1: До 180-річчя Керченського музею старожитностей, Київ 2006, с. 76.

Але у липні 1365 р. Солдайю та 18 поселень Судакської долини здобули генуезці²¹. Е. Скржинська висуває припущення, що Венеція на певних умовах передала Солдайю Генуї, ймовірно, щоб остання була менш прихильною до турків²². У 1357 р. генуезці захопили у феодоритів Чембало (Балаклава), з цього ж року тут засновано консульство²³. Юрьевич згадує про генуезьку присутність в Чембало, розповідаючи про похід Джанібека у 1345 р.²⁴. Цю ж дату вказує і М. Броневський у своєму *Описі Татарії* (*Tartariae Descriptio*)²⁵. Незважаючи на складні стосунки з монголо-татарами генуезцям все ж таки вдається утвердитись в Чембало. Про це свідчить зміст петиції, що була направлена комуною Кафи дожу Генуї Джованні ді Мурта (1344–1350 рр.). У петиції мова йде не лише про укріплення фортифікаційних споруд, але й визнається її стратегічне становище: «Якщо (татари) заволодіють фортецею Чембало, то ми можемо втратити все узбережжя»²⁶. Під узбережжям, ймовірно, слід розуміти південну частину Крима (від Алушти до Фороса), яка згодом отримала назу «Генуезька Готія» (В. Гейд) чи «генуезька область Готії» (Бертьє-Делагард)²⁷.

Невдовзі все кримське узбережжя від Чембало до Воспора належало Генуї. До 1374 р. відноситься відомості про перебування в ряді пунктів Готії консулів, яким, згідно з книгою масарів, сплачувалося жалування. Згідно з одним документом від 4 листопада 1374 р., до Готії зі спеціальною місією були відправлені Антоніо де Акурса і Джованні де Бургаро²⁸. Але надовго утвердитись на території узбережжя генуезцям не вдалося.

²¹ Извлечение из сочинения..., с. 123–124.

²² Е. Ч. Скржинска, Заметки о Судаке, //Судакская крепость. История-Археология-Эпиграфика. Сборник работ и материалов, Киев-Судак-Санкт-Петербург 2006, с. 37.

²³ Извлечение из сочинения..., с. 131.

²⁴ Устав для генуэзских колони..., с. 833.

²⁵ М. Броневский, Описание Татарии (*Tartariae Descriptio*), //ЗООИД, т. 6, 1863, с. 343.

²⁶ В. А. Типаков, Общины Готии и капитанство Готии в Уставе Каффы 1449 г., //Культура народов Причерноморья, 1999, № 3, с. 219.

²⁷ Извлечение из сочинения..., с. 63; А. Л. Бертьє-Делагард, Исследование некоторых недоуменных вопросов средневековья в Тавриде, //Известия Таврической ученой архивной комиссии, Симферополь 1920, № 57, с. 19.

²⁸ В. А. Типаков, Общины..., с. 221.

У 1375 р. загдувані вище 18 поселень Судакської долини були повернуті під юрисдикцію правителя Солхата. Генуезці зберегли за собою лише Солдайю. Ситуація змінилась на користь генуезців після поразки Мамая на Куликовому полі.

З осені 1380 р. до літа 1387 р. між генуезцями і володарями Солхата було укладено договори, з яких Генуя отримала максимальну вигоду. Ці договори, врешті-решт, закріпили за італійською комуною право на володіння 18 поселеннями Судакської долини та узбережжям Готії. За договором 1380 р., підписаним тодішнім намісником Солхата Яркасом та консулом Кафи Джіаноне дель Боско, Генуя здобула, по-перше, Солдайю та 18 поселень її округи, по-друге, «Готію з її поселеннями і народом [...] від Чембalo до Солдайї». Наступний договір 1387 р. підтверджував права генуезької комуни на раніше надбані території і встановлював «істинний і благий мир»²⁹. Таким чином після примирення з татарами в 1387 р. було утворено «капітанство Готія» («riperia marina Gotie») з центром у Кафі. До його складу війшли Солдайя, Луста (Алушта), Партеніте (Партеніт), Горзуф (Гурзуф), Сикита (Нікіта), Ялта, Оріанда, Музахорі (Місхор), Лупіко (Алуpка), Форі (Форос)³⁰.

Васильєв О. О. вважав, що під Готією розуміли вузьку прибережну смугу від Балаклави до Судака, обмежену на півночі Яйлою. Але у самих договорах 1380 і 1387 рр. не надається перелік поселень, які відходять під юрисдикцію колонії. Тому в науковій літературі до нинішнього часу відсутня єдина думка про кордони консульств Соддайї, Чембalo і капітанства Готії³¹. Десімоні С. спробував зробити виборку населених пунктів, розташованих на кримському узбережжі та згадуваних в генуезьких джерелах. Мова йде про такі поселення: Форос, Кікінєїз, Алупка, Місхор, Ореанда, Ялта, Нікіта, Гурзуф, Партеніт, Ламбат, Алушта, Судак³². Бертьє-Делагард, використовуючи ці матеріали, зу-

²⁹ Н. Мурзакевич, *История генуэзских...*, с. 52–56.

³⁰ Ф. Брун, *О поселениях итальянских в Газарии: Топографические и исторические заметки*, //Черноморье: Сборник исследований по исторической географии Южной России Ф. Бруна (1852–1877), ч. 1, Одесса 1879, с. 189–240.

³¹ А. Л. Бертьє-Делагард, *Исследование некоторых...*; Е. В. Веймарн, *О двух неясных вопросах средневекового Юго-западного Крыма*, //Археологические исследования средневекового Крыма, Київ 1968, с. 80–81.

³² А. Л. Бертьє-Делагард, *Исследование некоторых...*, с. 3.

мів досить точно визначити кордони консульства Солдайї, які на сході обмежувались землями поселення Кози, на заході – Канакською балкою. На його думку, «генуезька Готія» простягалась від поселення Туак на сході до Фороса на заході³³.

Таким чином, до к. XIV ст. на Чорному морі генуезькі колонії розташовувались у наступному порядку: центром була Кафа, головна частина узбережжя (Готія) замикалась двома фортецями – Солдайя та Чембало. Між ними розкидані дрібні консульства. Окрім лежав Воспоро (генуезька Чіпріко).

Розв'язання нашої проблеми пов'язано також із з'ясуванням питання подвійного підданства італійських колоній – Золотої Орди та метрополіям. Перші італійські торговельні поселення виникли ще до утворення у Північному Причорномор'ї влади Золотої Орди. Де-факто існування колоній було визнано ханами після утворення Золотої Орди, але формальне визнання відбулося пізніше.

Традиційно виникнення системи генуезьких колоній пов'язують з ім'ям хана Менгу-Тимура, який між 1266 і 1269 рр. через кримського намісника Уран-Тимура санкціонував їх визнання³⁴. Це не означало, що Орда стала сюзереном колоній: мова йшла лише про взаємовигідні торговельні та дипломатичні відносини. Проте вигода не виключала ворожих дій сторін. Так, у 1308 р. хан Тохта осадив Кафу, у 1344–1345 рр. місто осаждав Джанібек, у 1397 р. – Тохтамиш, роком пізніше – Едігей³⁵. Встановлення сюзеренітету Золотої Орди над генуезькими колоніями пов'язано з ім'ям Мамая. У 1375 р. він відібрал у генуезців 18 поселень Судакської долини³⁶, і, на думку деяких дослідників, заключив з Кафою договір, за яким мешканці останньої мали брати участь у його військових походах (мова йде про участь у Куликовській битві на боці Мамая «фрягів», яких нерідко вважають військовим гарнізоном Кафи)³⁷. Алè початок васалітету Кафи від ординських ханів варто да-

³³ Там само, с. 1–35.

³⁴ Извлечение из сочинения..., с. 77.

³⁵ В. Г. Тизенгаузен, Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды, т. 1: Извлечения из сочинений арабских, Санкт-Петербург 1884, с. 162, 364, 454, 531.

³⁶ П. И. Кеппен, Крымский сборник. О древностях южного берега Крыма и гор Таврических, Санкт-Петербург 1837, с. 83–85.

³⁷ Р. Ю. Почекаев, К вопросу о глобализации в средние века: итальянские колонии Северного Причерноморья в XIV–XV вв. как субъекты двойного подданства,

тувати 1381 р., коли згадувані вище 18 поселень Судакської долини були повернені генуезцям Тохтамишем (переможцем Мамая). Хан видав італійцям ярлик, що свідчить про їх підлегле по відношенню до нього становище³⁸. Символом підданства стали карбовані з поч. XV ст. кафінські монети, на одному боці яких містився герб Генуї, на іншому – ім'я сарайського хана.

Інакше формувалися стосунки Золотої Орди з венеційськими колоніями. Як згадувалось вище, у 1320 р. венеційці звернулись до хана Узбека з проханням про виділення їм в м. Азак території для факторії. Ярлик Узбеком був виданий лише у 1332 р., чим і була закладена венеційська колонія Тана. На відміну від Кафи, стосунки Тани із Золотою Ордою від початку формувалися як сюзерена з васалом: в місті перебували ханський даруга (градоначальник) і митник. Разом з тим, консул Тани призначався венеційським сенатом і він суміщав свої обов'язки з функціями посла в Золотій Орді. Звернемо також увагу на те, що підданство не позбавляло Тану від конфліктів з ханами (протягом 1343–1346 рр. хан Джанібек двічі осаждав місто).

Таким чином, результати дослідження дозволяють говорити про підданство торговельних колоній ханам Золотої Орди, крім підданства власним італійським «метрополіям». Головною ознакою цього є регламентація життя колоній як законами італійських метрополій, так і правом Золотої Орди. Італійська складова підданства проявлялася у владі консулів на місцях, які призначалися метрополією. Про підданство Золотій Орді свідчать факти надання італійцям ханських ярликів, карбування монет з ім'ям ханів, дія «татарських звичаїв», сплата податків не лише як іноземних торговців, а й як підданних хана, та обов'язок надавати війська. Не зважаючи на суперечливість останнього факту, військові зобов'язання вписувались у систему васальних відносин³⁹.

//Право и глобализация: проблемы теории и истории: Труды международной научно-практической конференции. Санкт-Петербург, 28 ноября 2008 г., Санкт-Петербург 2009, с. 340.

³⁸ Ф. Брун, Материалы для истории Судеи, //Черноморье: Сборник исследований по исторической географии Южной России Ф. Бруна (1852–1877), ч. 2, Одесса 1880, с. 144–145.

³⁹ Р. Ю. Почекаев, К вопросу..., с. 343.

Таким чином, італійська колонізація Північного Причорномор'я являла собою довгий процес. На поч. XIII ст. торговельні контакти італійців з регіоном були стихійні, неорганізовані, попереду в цей час були мандрівники, місіонери, окрім купці. Вперше якісні зрушення спостерігаємо після падіння Константинополя (1204 р.), коли в процес включилися не окрім особи, а самі республіки – св. Марка (Венеція) і св. Георгія (Генуя). Особливо інтенсивно процес освоєння італійцями причорноморського регіону розпочинається після 1261 р. Зростає кількість фондако (складські приміщення) і ринкових площ. Фактично починається захоплення територій і перетворення торговельних поселень в колонії.